

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДЕРЖАВНОГО АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ У БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ

АРИСТОВА А., к. е. н., доцент кафедри банківської справи КНТЕУ
МАЗУР Г., аспірант кафедри банківської справи КНТЕУ

Одним із найсуттєвіших факторів розвитку світового господарства протягом останніх років є фінансова глобалізація, що проявляється у поглибленні фінансових зв'язків між країнами, створенні міждержавних ринків, збільшенні інвестиційних потоків та організації транснаціональних фінансових установ. Водночас фінансова глобалізація як об'єктивний процес розвитку сучасного суспільства породжує все нові ризики, що потребують упереджувальної ідентифікації, управління та обмеження. Зростання рівня та розширення

© Арістова А., Мазур Г., 2010

спектра фінансових ризиків підвищило вразливість національних фінансових систем. Це призвело до того, що фінансова криза у Сполучених Штатах Америки, пік якої припав на кінець 2008 р., швидко набула глобального характеру, втягнувши в себе практично всі країни світу, в тому числі й Україну.

Світова фінансова криза негативно вплинула на вітчизняну банківську систему, що досі перебуває на етапі становлення та характеризується наявністю суттєвих диспропорцій. Саме тому актуальність питання забезпечення фінансової стійкості вітчизняного банківського сектору в умовах зовнішньої та внутрішньої нестабільності набуває все більшого значення. Для його вирішення доцільно дослідити сутність та види банківських криз, передумови їх виникнення, а також проаналізувати шляхи подолання кризових явищ у вітчизняній та світовій практиці.

Дослідженню економічної сутності банківських криз і антикризового управління банківським сектором присвячені праці багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених. Зарубіжні дослідники Л. Лавен, Ф. Валенсія, К. Дзьобек, А. Деміргук-Кунт, Г. Капріо, Д. Холшер переважно аналізують особливості розвитку банківських криз, що відбувалися в різних країнах протягом останніх десятиліть, та вжиті для їх подолання антикризові заходи [1–6]. Серед російських науковців варто відзначити роботи А. Тавасієва, Є. Назарової, а серед українських – В. Коваленко, О. Крухмаль [7–9]. Вітчизняні вчені О. Барановський, Г. Карчева, І. Кравченко, Г. Багратян висвітлюють особливості діяльності банківської системи України в умовах фінансово-економічної кризи, питання забезпечення фінансової стійкості й фінансової безпеки банків та визначення їх критеріальних значень [10–13]. Однак дослідження інструментарію державного антикризового управління банківським сектором, а також світового та вітчизняного досвіду його використання носять фрагментарний характер. Отже, питання щодо економічної сутності банківської кризи та використання інструментів державного антикризового управління банківським сектором потребують подальших досліджень.

У сучасній науковій літературі відсутнє однозначне тлумачення терміну "банківська криза", а також не розроблено чітку класифікацію банківських криз. Зарубіжні науковці Г. Капріо й Д. Клінжебієль розглядають банківську кризу в контексті рівня платоспроможності та визначають її як подію, за якої відбувається втрата всього чи майже всього банківського капіталу [5, с. 5]. Більш широке тлумачення наводять Р. Дутагупта і П. Кашін, вони визначають банківську кризу як поєднання процесів "ерозії" банківського капіталу, масового вилучення депозитів, скорочення діяльності банків і масштабного втручання держави у їх роботу [14]. На думку Л. Левіна та Ф. Валенсії, системна банківська криза характеризується наявністю значної кількості банкрутств у корпоративному та фінансовому секторі держави [1]. Однак науковці розглядають лише інституційні ознаки прояву банківської кризи.

На основі викладеного, можна надати таке визначення: *банківська криза* – це значна дестабілізація всього банківського сектору або його частини, що проявляється у неспроможності виконувати свої функції внаслідок критичного погіршення фінансових показників, вона може супроводжуватися скороченням кількості банків і застосуванням державою заходів надзвичайного характеру. Банківська криза визначається одним із типів фінансових криз, до яких також належать валютна, боргова, фондова криза, та може виникати одночасно з ними.

Аналіз економічної літератури дає можливість виокремити ознаки класифікації та види банківських криз (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація банківських криз [1; 4; 5; 7; 8; 14]

Ознаки класифікації	Вид банківської кризи	Характеристика
Глибина прояву	Локальна	Розповсюджується або на окремі сектори банківської системи, або на окремі регіони всередині країни
	Системна	Спричиняє загальну дестабілізацію банківської системи, за якої виконується одна з умов: <ul style="list-style-type: none"> • частка безнадійних кредитів у загальній сумі активів банківської системи перевищила 10 %; • витрати на проведення заходів із оздоровлення банківської сфери склали щонайменше 2 % ВВП; • проблеми в банківському секторі призвели до націоналізації значної кількості банків; • відбувалися масові "набіги" вкладників, органами влади застосовувались заходи надзвичайного характеру (заморожування депозитів, банківські канікули) або вводились державні гарантії за депозитами
Форма прояву	Прихована (латентна)	Характеризується виникненням неплатоспроможності значної кількості банків, що продовжують працювати
	Відкрита	Проявляється у банкрутствах банків, яким передують банківська паніка, супроводжувана масовим зняттям вкладів
Склад	Проста	Характеризується дестабілізацією лише банківської системи
	Подвійна	Супроводжуються валютною кризою
	Потрійна	Супроводжується валютною та борговою кризою
Рівень прояву	Мікрорівень	Характеризується нестабільністю окремих кредитно-фінансових установ, зумовлює зростання державних витрат на їх реструктуризацію
	Макрорівень	Перетворюється на економічну кризу та передбачає зниження ВВП, доходів, зайнятості та ділової активності
	Глобальна	Передбачає значний макроекономічний спад, бюджетно-податкову та монетарну дестабілізацію, фактично є фінансовою кризою

На думку дослідників [1; 14; 15], більшість банківських криз мають однакову природу та передумови виникнення:

- процеси фінансової лібералізації за декілька років до кризи (зняття обмежень на процентні ставки та банківські операції)

чи період масових інновацій у банківському секторі, як у випадку сучасної кризи;

- кредитний бум, що відбувався після фінансової лібералізації, та супроводжувався виникненням цінових "бульбашок" на фондовому ринку та ринку нерухомості;
- функціонування у більшості країн до початку кризи системи фіксованого валютного курсу по відношенню до однієї з резервних валют;
- притік капіталу на фоні фіксованих курсів та у зв'язку з фінансовою лібералізацією, який значною мірою фінансував кредитну експансію та цінові "бульбашки".

Здійснивши аналіз 124 системних банківських криз, що відбулись з 1970 по 2007 рр., Л. Лавен і Ф. Валенсія встановили, що для стадії виникнення банківської кризи характерний незадовільний стан макроекономічних показників: дефіцит бюджету (в середньому – 2.1 %), дефіцит поточного рахунку (–3.9 %), високі темпи інфляції (137 %), а також неналежний рівень розвитку правового поля, що не забезпечує швидкого розв'язання питання проблемних боргів [1]. У ході кризи відбувалося зниження обсягів кредитування внаслідок проблем з ліквідністю та зростанням обсягу проблемних боргів, "здування цінових бульбашок", різка девальвація національної валюти та падіння реального ВВП (у середньому 6.3 %). [15, с. 8]. Бюджетні видатки, пов'язані з подоланням кризи, досягали високого рівня, вони у середньому становили 13.3 % ВВП, а найвищий їх показник у 55.1 % ВВП був зафіксований у Аргентині під час кризи 1980 р. [1].

Незважаючи на зазначені вище негативні наслідки банківських криз, проблематика антикризового управління в банківському секторі не була ґрунтовно досліджена.

У сучасній економічній літературі існує два основних підходи до визначення сутності антикризового управління, що передбачають застосування:

- антикризових заходів з метою виведення окремого підприємства-боржника з кризи;
- комплексу дій з метою не лише подолання кризи, а й своєчасного діагностування, попередження та нейтралізації кризи, а також забезпечення подальшого позитивного розвитку підприємства.

З огляду на повноту та стратегічну орієнтацію другого підходу, його доцільно розглядати як основний підхід для визначення сутності антикризового управління підприємством, у тому числі банком і в цілому банківським сектором.

Таким чином, *антикризове управління банком* можна визначити як постійно діючий специфічний вид управління, спрямований на попередження можливих ускладнень в діяльності банку, нейтралізацію

кризових явищ і забезпечення його подальшого функціонування та розвитку шляхом вчасного вжиття адекватних управлінських рішень й ефективного використання внутрішніх ресурсів. *Антикризове управління в банківському секторі* – комплекс системних управлінських дій органів державної влади, спрямованих на попередження чи усунення негативних для банківського сектору явищ.

Залежно від виду банківської кризи необхідно здійснити вибір інструментів державного антикризового управління в банківському секторі (табл. 2).

Таблиця 2

Інструменти державного антикризового управління в банківському секторі [1–3; 10]

Інструменти	Опис та приклади застосування
НЕРИНКОВІ	
Заходи надзвичайно го характеру	Призупинення повернення депозитів з метою зупинки "набігів" вкладників, може відбуватися у формі "заморожування" депозитів та введення банківських канікул
Обмеження банківської конкуренції та кола діяльності	Регулювання відсоткових ставок і валютних операцій, пряме кредитування пріоритетних секторів, зміцнення державного банківського сектору, встановлення національних і регіональних бар'єрів у діяльності банків. Призводять до високих витрат і концентрації банківської системи
РИНКОВІ	
Фінансові	Призначені для вирішення проблем з ліквідністю: покращання якості балансу, відновлення платоспроможності банку, однак не вирішують глибинних причин нестабільності та повинні доповнюватись операційними та структурними інструментами. До них належать: виконання Центральним банком функції кредитора останньої інстанції, надання державних гарантій за вкладами та іншими зобов'язаннями банків, надання банкам фінансової допомоги державою, вливання приватного капіталу, непрямі методи державної підтримки (перегляд системи оподаткування банків, викуп прострочених зобов'язань підприємств перед банками тощо)
Операційні	Спрямовані на підвищення рівня внутрішнього управління та ефективності. До них належать: зміна керівництва, зосередження уваги на основному бізнесі та твінінг, що передбачає укладення угоди з надійним іноземним банком щодо операційної реструктуризації
Структурні	Спрямовані на вирішення глибинних причин кризи на рівні фінансового сектору, забезпечення справедливої конкуренції та загальної надійності системи. До них належать: ліквідація, злиття та поглинання банків, приватизація, управління "поганими" активами, поблагливість до виконання банками регулятивних вимог

Зважаючи на значні негативні наслідки системної банківської кризи й актуальність цього питання для України, доцільно розглянути антикризове управління. Зарубіжні дослідники Д. Холшер та М. Куїнтін виокремлюють *три етапи державного антикризового управління в умовах системної банківської кризи*, на кожному з яких може використовуватись певний набір інструментів [6].

☑ *Стримування кризи.* На цьому етапі після виявлення системних ознак кризи державні органи влади (координовані дії з боку уряду, центрального банку та органів фінансового нагляду) повинні вжити негайні заходи, спрямовані на перешкодження поширенню кризи на всю систему. Оскільки у минулому для 62 % банківських криз було характерним різке зниження загального обсягу депозитів, пріоритетним завданням є зупинення "набігів" вкладників шляхом відновлення їх довіри до банківської системи [1]. Такі заходи полягають переважно у використанні фінансових інструментів: розширення схеми гарантування банківських депозитів, надання підтримки ліквідності банкам, у тому числі за менш жорстких умов, ніж за нормальних обставин, а також структурного інструменту – невідкладної ліквідації цілковито неплатоспроможних банків. Однак у випадках, коли ситуацію не вдається стабілізувати, органи державної влади часто змушені вдаватись до використання заходів надзвичайного характеру – призупинення повернення депозитів чи введення банківських канікул. Оперативне використання цих інструментів необхідне, перш за все, для отримання часу на розробку державою дієвого, комплексного та послідовного переходу до наступних етапів подолання кризи, в протилежному випадку вони не спроможні зупинити розвиток кризи та ведуть до подальшого зниження довіри населення до дій держави.

☑ *Системна реструктуризація банків* спрямована на відновлення платоспроможності та прибутковості банків, виконання ними функцій фінансових посередників. Зазвичай цей процес є досить тривалим, він повинен розпочинатися з розробки дієвого правого та інституційного поля для здійснення реструктуризації банків. Першим кроком безпосередньо для проведення реструктуризації є оцінка активів банків з метою визначення їх поточного стану. Для цього повинна застосовуватись стандартизована методика, що дасть змогу порівняти банки. За її результатами необхідно розподілити банки за такими категоріями: неплатоспроможні банки, недокапіталізовані проте життєздатні банки, платоспроможні банки, що відповідають усім необхідним критеріям. По відношенню до першої категорії банків можуть застосовуватись такі структурні інструменти, як продаж банку іншим власникам, злиття, поглинання та ліквідація банку. Остання категорія банків не потребує особливої уваги, оскільки нормально функціонує в умовах кризи. Процес реструктуризації повинен бути зосереджений на другій категорії банків, а також на тих банках, ліквідацію яких не можна допускати у зв'язку з їхніми великими розмірами, та системно важливих банках, що можуть бути як у першій, так і в останній категоріях, і повинні бути врятовані за будь-яких умов.

Доцільно розрізняти фінансову та операційну реструктуризацію [3].

Фінансова реструктуризація спрямована на покращання балансу банків шляхом залучення додаткового капіталу (наприклад, за рахунок отримання коштів від існуючих чи нових власників або від уряду,

тобто вливання приватного чи державного капіталу), скорочення зобов'язань (наприклад, завдяки списанню певних боргів), чи шляхом підвищення вартості активів (наприклад, за рахунок підвищення відновної вартості проблемних кредитів чи забезпечення).

Операційна реструктуризація спрямована на відновлення прибутковості банку за рахунок використання операційних інструментів.

Відновлення платоспроможності є більш швидким і простим процесом, однак для закріплення ефективності реформ фінансова реструктуризація повинна доповнюватись операційною реструктуризацією, спрямованою на відновлення прибутковості діяльності банків, що потребує більших затрат часу та праці. Доцільнішим є здійснення реструктуризації окремо створеною державною установою, а не центральним банком, який повинен залишатися наготові надати підтримку життєздатним банкам [3].

☑ *Робота з "поганими" активами* необхідна для відновлення економіки, вона повинна доповнювати процес реструктуризації банків. Завданнями "реабілітації" активів є максимізація вартості "поганих" активів, мінімізація втрат банку та "ерозії" капіталу. Управління такими активами може здійснюватись шляхом: самостійної реструктуризації банком або списання їх вартості з балансу; передачі або продажу "поганому банку", компанії з повернення кредитів чи приватній компанії, що спеціалізується на управлінні "поганими" активами; передачі або продажу централізованій компанії з управління активами, що є зазвичай державною установою [11].

Незважаючи на наявність спільних рис у антикризових політиках різних держав, кожна країна повинна застосовувати свій власний підхід до протидії кризовим явищам, а просте копіювання світового досвіду може завдати значної шкоди розвитку економіки країни та її банківському сектору.

Перш ніж перейти до аналізу вітчизняного антикризового управління в банківському секторі, необхідно дослідити сучасну банківську кризу в Україні, а також світову фінансову кризу, яка характеризується значною глибиною та масштабами охоплення.

Дослідники цього питання схилиються до думки, що поштовхом до приведення в дію кризового механізму, стали проблеми на ринку іпотечного кредитування США, однак в основі кризи лежать більш фундаментальні причини, серед яких [12; 13; 16]:

- стрімке зростання сектору фінансових послуг. Показники фінансового ринку за останні 10–15 років у середньому зростали в 3–5 разів швидше, ніж макроекономічні;
- глобалізація банківського капіталу на фоні дерегуляції глобальних фінансових ринків, відсутності ефективної координації та контролю в системі нагляду за банківською діяльністю, що доповнювалась характерними для банківського середовища хибами – наявністю морального ризику та асиметрії інформації;

• дисбаланси у світовій економіці, пов'язані з надлишковим споживанням у США, що переважно відбувалось за рахунок нових високо-ризикових кредитних інструментів, таких, як "другосортна" (*subprime*) іпотека. Як наслідок, всередині 2007 р. на ринку іпотечного кредитування США почалася криза, що викликала хвилю недовіри до фінансової системи, в першу чергу до похідних фінансових інструментів. Її пік прийшовся на вересень – жовтень 2008 р., коли банкрутство великого інвестиційного банку *Lehman Brothers* і перехід у державну власність страхової компанії *AIG* паралізували всю світову фінансову систему.

За останні десять років неймовірний бум в американській економіці спричинив те, що бізнес-цикли в усіх економічно розвинених країнах виявилися жорстко синхронізованими з американськими. Частка США у світовому ВВП за підсумками 2007 р. складала 21.3 %, у банківських активах – 13.2 % [10, с. 8].

Неминучим було також втягнення у кризу України, Росії та інших країн колишнього СРСР. Разом із тим, більшість дослідників, зокрема фахівці Національного банку України, не схильні вважати зовнішній чинник основним. Тим більше, що іпотечні кредити в Україні становили лише 2 % ВВП, в той час, як у країнах Західної Європи та США цей показник дорівнював 100–300 % ВВП [13, с. 9; 16].

Слабка фінансова система цих країн повинна була б сприяти "відтягненню" трансформації кризи в реальну економіку, однак Україні притаманна низка специфічних рис, що посилювали проблему, а саме:

• прорахунки в проведенні економічної політики, зміст якої полягав переважно у стимулюванні внутрішнього споживчого попиту через форсоване підвищення заробітних плат, пенсій та інших соціальних стандартів, відсутність необхідних структурних реформ;

• зростання дефіциту поточного рахунку та зовнішнього боргу. Із 2006 р. поточний рахунок платіжного балансу формувався з дефіцитом, що стрімко зростав і на кінець III кв. 2008 р. досяг 6.2 % ВВП. У цей час відбулася активізація вітчизняних підприємств і банків на зовнішніх ринках позичкового капіталу, що була зумовлена обмеженою пропозицією довгострокових ресурсів на внутрішньому ринку, тоді як зовнішні ринки характеризувалися високим рівнем ліквідності та відносно низькою вартістю капіталу. У результаті обсяг валового зовнішнього боргу за 9 місяців 2008 р. збільшився на 27.5 % і станом на 1 жовтня 2008 р. становив 105.4 млрд доларів США (56.4 % ВВП) [16, с. 8];

• значна залежність від світових цін на сировинні товари, що обумовлено структурою економіки – експортом металів і зерна, імпортом капіталу, високих технологій, нафти і газу;

• крихкість політичної системи, неспроможність виробити і реалізувати швидкі й ефективні рішення в економічній політиці;

• високий рівень інфляції та відповідно погіршення конкурентоспроможності. Упродовж 2005–2008 рр. інфляція в середньому зростала на 15.2 %, у той час як середньорічні темпи приросту ВВП складала 4.8 % [16, с. 5].

Крім того, передумовою виникнення банківської кризи слугувала наявність значних і тривалих диспропорцій, притаманних вітчизняній банківській системі:

- невиважена політика банків з управління активами і пасивами, що проявлялася у невідповідності строків залучення ресурсів та надання кредитів, а також валют надання кредитів та доходів, які отримує населення;
- недостатня капіталізація банківської системи та надвисокі темпи зростання обсягів діяльності банків. За 2000–2007 рр. ВВП у доларовому вимірі збільшився в 1.68 раза, тоді як основні показники банків (обсяг активів, кредитного портфеля) зросли в 6–7 разів [13, с. 20];
- зростання залежності банківського сектору від зовнішнього фінансування. Фондування активних операцій відбувалося за рахунок короткострокових коштів, залучених від нерезидентів, зокрема станом на 1 жовтня 2008 р. зобов'язання перед нерезидентами становили 32 % загального обсягу зобов'язань (порівняно з 29 % на початку року) [16, с. 47]. До того ж, на кінець 2008 р. припадало повернення значних зовнішніх запозичень. Залучення нових інвестицій було ускладненим внаслідок кризових явищ на європейських фінансових ринках і зниження кредитних рейтингів багатьох українських банків;
- ризикова політика окремих банків проявлялася у наданні кредитів фізичним особам, що не завжди мали достатні доходи для їх погашення. За два роки обсяг кредитів збільшився майже в 3 рази, 52 % з яких станом на 1 січня 2008 р. були видані в іноземній валюті [16, с. 34].

Наслідком впливу зазначених факторів стала поява кризових явищ у банківському секторі України, що вимагало здійснення адекватного антикризового управління. З метою аналізу цього процесу доцільно ідентифікувати хронологічні рамки етапів вітчизняного антикризового управління, стан банківської системи та інструментарій, що їм відповідали.

Кінець вересня – жовтень 2008 р. – етап стримування кризи.

Внаслідок поширення чуток про проблеми Промінвестбанку та здійснення рейдерської атаки на цей банк відбувається масовий відплив депозитів фізичних осіб з банківської системи – за 10 днів жовтня 2008 р. загальна сума зобов'язань зменшилась на 18 млрд грн [16, с. 34]. Відбуваються затримки у проведенні банками платежів, зростання недовіри клієнтів до банків, обмеження доступу вітчизняних банків до зовнішніх джерел фінансування.

Для протидії цим явищам Національним банком України було вжито низку заходів:

- завдяки введенню в Промінвестбанк тимчасової адміністрації та залученню інвестора не допущено банкрутство банку та відновлено його платоспроможність;
- Постановою Правління НБУ № 319 від 11 жовтня 2009 р. запроваджено заборону на дострокове повернення строкових депозитів

комерційними банками, що уповільнило процеси вилучення коштів, але не зупинило їх повністю. Постановою було також обмежено обсяг кредитів, що можуть надаватися банками в іноземній валюті контрагентам, які не мають валютної виручки. Банки було зобов'язано своєчасно виконувати платіжні доручення на переказ коштів [17];

- в умовах наростання недовіри вкладників до банківської системи в цілому та впливу коштів з банків НБУ збільшив обсяги підтримки ліквідності банків через механізми рефінансування під умови виконання ними планів заходів щодо забезпечення підтримання ліквідності або програм фінансового оздоровлення.

Таким чином, цьому етапу відповідав типовий для світової практики інструментарій державного антикризового управління – застосування фінансових інструментів у формі надання підтримки ліквідності банкам, а також введення заборони на дострокове зняття депозитів як захід надзвичайного характеру.

Листопад 2008 р. – до сьогодні – етап системної реструктуризації. Про початок цього етапу свідчить вжиття заходів, спрямованих на розробку правого поля для здійснення фінансової реструктуризації банків, а саме:

- Верховною Радою та Кабінетом Міністрів України було прийнято низку законодавчо-нормативних актів, якими зокрема передбачено можливість та порядок участі держави у капіталізації банків, необхідність проведення діагностичного обстеження банків;

- з метою визначення платоспроможності та життєздатності банків в умовах кризи і встановлення потреби банків в додатковому капіталі Національним банком було визначено порядок проведення діагностичного обстеження;

- для спрощення процедури та скорочення строків внесення змін до статутів банків щодо збільшення рівня статутного капіталу НБУ було затверджено Спеціальний порядок здійснення заходів щодо фінансового оздоровлення банків.

Однак у цей період ситуація загострюється через те, що до кризи ліквідності додається валютна криза – внаслідок різкої зміни курсу в листопаді (знецінення гривні щодо долара США на 60 %), що призвело до порушення окремими банками нормативу максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7); погіршився стан обслуговування заборгованості позичальниками, насамперед за кредитами в іноземній валюті, що спричинило зростання проблемних кредитів у фізичних осіб [12, с. 13].

Із метою зменшення спекулятивного попиту на іноземну валюту та посилення привабливості операцій у національній валюті НБУ використав низку фінансових інструментів:

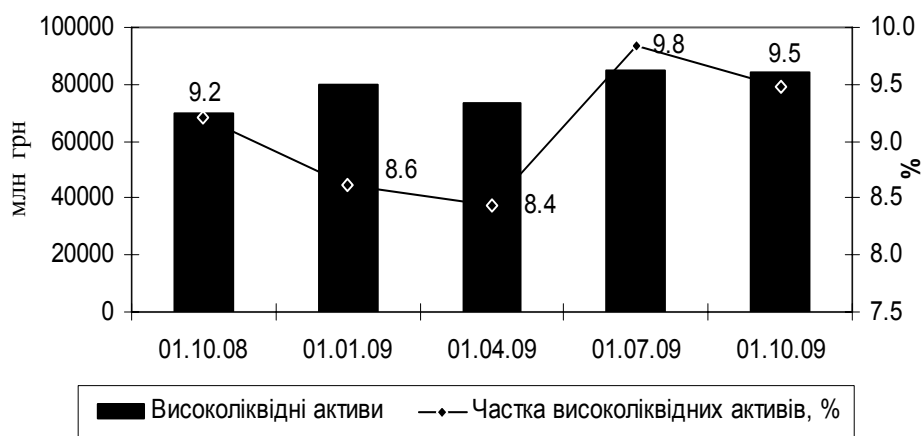
- диференційовано вимоги до формування обов'язкових резервів – норматив обов'язкового резервування за коштами в національній валюті знижено до нуля;

- вжито заходи щодо підвищення вартості національної валюти (зокрема через підвищення ставок за активно-пасивними операціями Національного банку);

- внесено зміни до Положення про порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків, основною з яких було суттєве підвищення коефіцієнтів резервування за кредитними операціями в іноземній валюті з позичальниками, у яких немає джерел надходжень валютної виручки. Банки було зобов'язано резервувати ці резерви на окремому рахунку в НБУ.

Завдяки цьому заборгованість за кредитами суб'єктів господарювання за жовтень – грудень 2008 р. у національній валюті зросла на 27 млрд грн, або на 14 %. У той час як в іноземній валюті (доларовий еквівалент) обсяг кредитів суб'єктам господарювання скоротився на 2.5 млрд доларів США, або на 7 %. З метою забезпечення прозорої стратегії щодо інтервенцій НБУ та більш ефективного функціонування міжбанківського валютного ринку в грудні було впроваджено проведення валютних аукціонів. Так, за вересень – грудень було продано близько 10.5 млрд доларів США [16].

Незважаючи на вжиті заходи, внаслідок посилення негативних тенденцій розвитку економіки проблеми ліквідності банківської системи продовжувались. Частка високоліквідних активів банків станом на 1 січня 2009 р. складала 8.6 % порівняно з 9.2 % станом на 1 жовтня 2008 р., та тривало її зниження протягом першого кварталу 2009 р. (рисунки) [18].

Динаміка високоліквідних коштів банків України за 2008–2009 рр.

У лютому 2009 р. НБУ було відзначено випадки несвоєчасного виконання окремими банками платіжних доручень клієнтів. 28 банків (15 % від загальної кількості) не дотримувались порядку формування обов'язкових резервів, а 97 банків (52.7 %) допустили 948 випадків

порушень щоденного резервування коштів на своєму рахунку в НБУ [17]. Для стабілізації ситуації НБУ було впроваджено інститут кураторства для посилення контролю за банками, прийнято рішення про певні пом'якшення вимог щодо розрахунку регулятивного капіталу банків, невжиття до них заходів впливу за порушення економічних нормативів, якщо воно спричинено зростанням курсу іноземних валют.

Однак ситуація залишалась складною – за 1 півріччя 2009 р. обсяги чистих активів зменшилися на 6.6 %, кредитного портфеля – на 5.4 %. Тривав вплив коштів клієнтів – зобов'язання банків зменшилися на 54.7 млрд грн (6.8 %), збільшилася частка проблемних кредитів до 5.4 % станом на 1 липня 2009 р., також обсяг відрахувань у резерви на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями (на 55.1 %). Як наслідок, від'ємний результат діяльності банківської системи склав 14.3 млрд грн (табл. 3) [18].

Таблиця 3

Основні показники діяльності банків України за 2008–2009 рр.

Показники, млн грн	01.01.2009	01.04.2009	01.07.2009	01.10.2009	Відхилення			
					за I півріччя		01.07 – 01.10.2009	
					млн грн	%	млн грн	%
Чисті активи	926086	870665	864695	889959	-61391	-6.6	25264	2.9
Кредитний портфель, у тому числі кредити:	792384	759664	749738	770024	-42646	-5.4	20286	2.7
суб'єктам господарювання	472584	471722	469490	475881	-3094	-0.7	6391	1.4
фізичним особам	268857	254614	239163	235039	-29694	-11.0	-4124	-1.7
Проблемні кредити	18015	27955	40679	54757	22664	125.8	14078	34.6
Частка проблемних кредитів у кредитному портфелі, %	2.3	3.7	5.4	7.1	-	-	-	-
Резерви за активними операціями	48409	67925	79745	99031	31336	64.7	19286	24.2
у тому числі резерви за кредитними операціями	44502	58369	69039	81891	24537	55.1	12852	18.6
Зобов'язання, у тому числі:	806823	753552	752096	771991	-54727	-6.8	19895	2.6
кошти суб'єктів господарювання	143928	142588	117635	119225	-26293	-18.3	1590	1.4
кошти фізичних осіб	213219	193555	196658	200542	-16561	-7.8	3884	2.0
Статутний капітал	82454	88246	92527	104358	10073	12.2	11831	12.8
Результат діяльності	7304	-7019	-14321	-20944	-21625	-296.1	-6623	46.2

Разом із тим, завдяки виконанню банками програм капіталізації за результатами діагностичного обстеження та капіталізації прибутку за 2008 р., станом на 1 жовтня 2009 р. статутний капітал банків збільшився на 44.1 млрд грн (73.1 %) порівняно з попереднім роком. Для закріплення окремих позитивних тенденцій щодо відновлення довіри вкладників НБУ відмінив мораторій на дострокове зняття вкладів. Також банкам було рекомендовано порядок реструктуризації заборгованості за кредитами, виданими до 1 жовтня 2008 р., що передбачав можливість зменшення обсягів формування резервів та збитків.

Продовжувалось активне використання фінансових інструментів. Із метою зниження ризиків розгортання інфляційних процесів та девальваційного тиску на курс гривні в липні НБУ встановив порядок формування обов'язкових резервів, за яким 40 % від суми, сформованої за попередній звітний період, повинні зберігатися на окремому рахунку в НБУ, а її залишок – на кореспондентському рахунку банку в НБУ. Наприкінці серпня цей показник було збільшено до 50 %, а з вересня за залишками коштів, перерахованими на окремий рахунок у НБУ, встановлено нарахування процентів у розмірі 30 % від облікової ставки НБУ. Для збільшення ролі процентної політики НБУ було відкориговано основні принципи розрахунку розміру облікової ставки, переорієнтовуючись на прогнозний рівень інфляції. З метою сприяння пожевланню процесів кредитування в червні облікову ставку було зменшено до 11 % річних, у серпні – до 10.25 %.

Про здійснення реструктуризації банків свідчить також капіталізація у липні-серпні 2009 р. трьох банків за участі держави (Укргазбанк, Родовід банк, банк "Київ"), що сприяло відновленню довіри до них з боку вкладників, а також прийняття у вересні рішення про відчуження ТОВ "Укрпромбанк" зобов'язань за вкладами фізичних осіб та активів "Родовід Банку". Станом на 1 жовтня 2009 р. у стадії ліквідації знаходилось 12 банків. Також експерти прогнозують значну активізацію процесів злиттів та поглинань у банківському секторі, внаслідок чого очікується суттєве скорочення кількості банків.

З метою використання операційних інструментів збиткові банки були зобов'язані: зупинити виплати дивідендів акціонерам чи розподіл капіталу в будь-якій іншій формі, вживати заходів щодо оптимізації витрат та не відкривати нові філії та відділення.

Разом із тим, на сьогодні продовжується загострення питання щодо проблемних боргів, рівень яких станом на 1 жовтня 2009 р. склав 7.1 %. Цей процес супроводжується зростанням обсягів формування резервів під можливі втрати за кредитними операціями та збільшенням негативного результату діяльності банківської системи до 20.9 млрд грн (див. табл. 3). Ця проблема, що на сьогодні залишається не вирішеною, є суттєвою перешкодою відновленню процесів кредитування в Україні, тому потребує окремого детального вивчення.

Отже, дослідження банківських криз і державного антикризового управління протягом останнього часу набуває все більшої актуальності. Більшість криз мають однакову природу та передумови виникнення та полягають у значній дестабілізації всього банківського сектору або його частини. Вибір інструментів державного антикризового управління повинен бути адекватним виду банківської кризи, які виділені в рамках запропонованої класифікації. До них належать неринкові (заходи надзвичайного характеру, обмеження банківської конкуренції та кола діяльності) та ринкові (фінансові, операційні, структурні) інструменти. Особливої уваги заслуговує дослідження антикризового управління в умовах системної банківської кризи. Встановлено, що основними етапами такого управління є: стримування кризи, системна реструктуризація банків, робота з проблемними активами.

Незважаючи на значний негативний вплив світової фінансової кризи, глибинними причинами поточної фінансово-економічної кризи в Україні були внутрішні фактори. Як наслідок, масовий відплив депозитів фізичних осіб, що відбувся внаслідок рейдерської атаки на один із системоутворюючих банків, спричинив суттєву дестабілізацію всієї банківської системи та виникнення кризи ліквідності. З метою стримування кризи Національним банком було використано низку фінансових інструментів підтримки банків, а також введено заборону на дострокове повернення строкових депозитів. Етап системної реструктуризації в Україні розпочався з введення порядків участі держави у капіталізації банків, здійснення заходів щодо фінансового оздоровлення банків і проведення діагностичного дослідження для визначення потреби банків у додатковому капіталі. Іншими фінансовими інструментами, які широко використовувались для підтримки ліквідності та поживлення процесів кредитування, було проведення гнучкої політики рефінансування, зниження облікової ставки НБУ, норм обов'язкового резервування. В якості операційних інструментів НБУ було запроваджено інститут кураторства, здійснювалось введення тимчасових адміністрацій, рекомендовано порядок реструктуризації банками кредитної заборгованості тощо. Серед структурних інструментів – ліквідація проблемних банків, поблажливість до виконання регулятивних вимог. Однак структурні та операційні зміни в діяльності банків України все ще знаходяться на недостатньому рівні, про що свідчить збиткова діяльність, зростання рівня проблемної заборгованості, низькі обсяги кредитування економіки.

Запропоновані теоретичні та практичні результати дослідження дозволяють удосконалити механізм антикризового управління у банківському секторі. У подальших дослідженнях доцільно обґрунтувати критерії ідентифікації етапів антикризового управління та вибору інструментів державного антикризового управління залежно від виду банківської кризи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Laeven L.* Systemic Banking Crises: A new Database / L. Laeven, F. Valencia // IMF Working Paper. — 2008. — № 224. — 78 p.
2. *Dziobek C.* Market-Based Policy Instruments for Systemic Bank Restructuring / C. Dziobek // IMF Working Paper. — 1998. — № 113. — 25 p.
3. *Dziobek C.* Lessons from Systemic Bank Restructuring / C. Dziobek, C. Pazarbasioglu // IMF Working Paper. — 1998. — № 14. — 24 p.
4. *Demirguc-Kunt A.* The determinants of banking crisis in developing and developed countries / A. Demirguc-Kunt, E. Detragiache // IMF Staff Paper. — 1998. — № 45. — P. 81–109.
5. *Caprio G.* Bank insolvency : bad luck, bad policy or bad banking? / G. Caprio, D. Klingebiel // World Bank Conference on Emerging Markets. — Washington, USA. — 1996. — 29 p.
6. *Hoelscher D.* Managing Systemic Banking Crises / D. Hoelscher, M. Quintyn // IMF Occasional Paper. — 2003. — № 224. — 80 p.
7. *Тавасиев А. М.* Антикризисное управление кредитными организациями : учеб. пособие / А. М. Тавасиев. — М. : ЮНИТИ, 2006. — 474 с.
8. *Назарова Е. В.* Антикризисное управление кредитными организациями : учеб.-метод. комплекс / Е. В. Назарова. — М. : Изд. центр ЕАОИ, 2007. — 237 с.
9. *Коваленко В. В.* Антикризисное управление в забезпеченні фінансової стійкості банківської системи : монографія / В. В. Коваленко, О. В. Крухмаль. — Суми : УАБС НБУ, 2007. — 198 с.
10. *Барановський О.* Антикризисні заходи урядів і центральних банків зарубіжних країн / О. Барановський // Вісник НБУ. — 2009. — № 4. — С. 8–19.
11. *Барановський О.* Проблемні банки : виявлення й лікування / О. Барановський // Вісник НБУ. — 2009. — № 11. — С. 18–31.
12. *Карчева Г.* Особливості функціонування банківської системи України в умовах фінансово-економічної кризи / Г. Карчева // Вісник НБУ. — 2009. — № 11. — С. 10–16.
13. *Кравченко І.* Криза та регулювання фінансової системи : уроки і перспективи / І. Кравченко, Г. Багратян // Вісник НБУ. — 2009. — № 1. — С. 19–23.
14. *Dutttagupta R.* The Anatomy of Banking Crises / R. Dutttagupta, P. Cashin // IMF Working Paper. — 2008. — № 93. — 39 p.
15. *Греф Г.* Российская банковская система в условиях кризиса / Г. Греф, К. Юдаева // Вопросы экономики. — 2009. — № 7. — С. 4–14.
16. *Дії Національного банку України в період загострення світової фінансової кризи : аналіт. звіт [Електронний ресурс].* — Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Publication/Analytical/Report_fin_kr.pdf.
17. *Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс].* — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
18. *Офіційний сайт НБУ [Електронний ресурс].* — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.